

УДК 371-055.2(410)«187/192»

Інна Кравчук

ЖІНОЧА ОСВІТА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття

Вивчення зарубіжного досвіду є позитивним явищем для української освіти. Адже ми маємо можливість ознайомитися з найкращими підходами, моделями і методами та адаптувати світову практику до українських реалій. Ратифікувавши Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та підписавши низку міжнародних документів, Україна зобов'язалася утверджувати гендерну рівність, забезпечуючи рівні права та можливості особам обох статей. Відповідно до 24 статті Конституції України «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї».

Українські та зарубіжні учені (С. Акер, І. Бех, П. Буркіншоу, С. Бухен, С. Вихор, Т. Говорун, О. Данилевська, Е. Джордан, С. Деламонт, Т. Дороніна, Дж. Ейвері, М. Зубілевич, О. Кікінежді, В. Кравець, Н. Кутова, О. Луценко, А. Люндберг, Л. Смоляр, М. Станворт, Б. Тернер, Ф. Хант, Е. Хендерсон, О. Цокур, Л. Штильова) досліджували різні аспекти гендерної педагогіки, освіти та виховання. Однак існує чимало аспектів гендерної проблеми, що залишаються малодослідженими і потребують комплексного аналізу.

Як відомо, Велика Британія завжди була одним із світових лідерів у галузі освіти. Однак досвід, традиції та розвиток освіти британських жінок ще недостатньо вивчений в Україні. Комплексне дослідження жіночої освіти у Великій Британії у ХХ – на початку ХХІ століття не здійснювалось українськими вченими. На нашу думку, детальний аналіз процесів, етапів розвитку, проривів та криз в освіті жінок у Великій Британії допоможе осмислити певні аспекти та події в історії загальної педагогіки. Дослідження британського досвіду допоможе з'ясувати, як та коли зародились ідеї гендерної рівності у цій країні, які для цього були створені передумови, як жінки боролися за своє право на повноцінну освіту та чого їм вдалося досягти наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Основу змін, що відбулися у початковій

освіті у Великій Британії в ХХ столітті, було закладено у 1870 році, коли було прийнято закон Фостера, що мав на меті запровадити обов'язкову початкову освіту в усіх частинах країни. Цей закон поділив країну на 2000 освітніх округів. Місцеві платники податків обирали шкільну раду, яка відповідала за початкову освіту в їхньому окрузі. Цей закон також дозволив жінкам займати посади у шкільних радах. Багато феміністок, зокрема Емілі Девіс та Елізабет Гарретт Андерсон, були обрані до складу шкільних рад. Вони використали цю можливість, щоб довести суспільству, що жінки можуть бути успішними громадськими діячами.

Навчання у школі стало обов'язковим до десятирічного віку у 1880 році, коли було прийнято відповідний закон. У 1891 році початкова освіта стала безкоштовною. У 1899 році обов'язкове навчання у школі продовжили до 12-річного віку, а у 1918 – до чотирнадцяти років. Наприкінці ХІХ століття у державних початкових школах навчалось більше 5 млн дітей. До 1900 року 88 % дітей до 12 років були у шкільних реєстрах, але лише 72 % відвідували школу щоденно. На це впливало багато факторів: бідність району, наявність роботи для дітей, розваг і навіть погодні умови, оскільки в сільській місцевості, щоб дістатися до школи інколи доводилось йти 6-8 км. Пунктуальність була важливою, тих, хто спізнився, карали. Перед початком навчання в багатьох школах перевіряли чистоту рук, взуття, одягу, а також проводили перевірку на педикульоз, проблему, що стосувалася більше дівчат, ніж хлопців.

У 1902 році було прийнято закон Бальфура, який передавав повноваження шкільних рад місцевим органам влади, що продовжили організацію навчання в школах та відкривали нові державні граматичні та технічні школи в Англії та Уельсі. В Шотландії шкільні ради проіснували до 1918 року. Держава почала більше піклуватися про здоров'я дітей, так у 1906 році було прийнято закон про безкоштовне харчування для школярів, батьки яких не могли його оплатити. Перед початком Першої світової війни діти проводили в школі більше часу, ніж будь-коли раніше. Незважаючи на нові можливості, освіта дівчат для багатьох сімей так і

не стала пріоритетом, вони вважали, що синам вона потрібна більше ніж донькам, яких вони часто залишали вдома для роботи по господарству та нагляду за молодшими братами та сестрами. Наприклад в Лондоні, в період між 1870 та 1914 роками дівчата могли пропускати заняття двічі-тричі на тиждень через зазначені вище причини і освітні чиновники вважали це прийнятним компромісом.

На початку ХХ століття більшість шкіл мали окремі класи, майданчики і навіть входили для дівчат та для хлопців. У переважній більшості державних шкіл були великі класи. У 1922 році в Англії та Уельсі у 28 000 класів було по 50-60 дітей та в 5000 класів було більше 60 дітей [10]. Інколи декілька класів навчалися разом. У липні 1908 року шкільний інспектор Його Величності, відвідавши школу у місті Молд в Уельсі, написав у звіті, що міс Сміт навчала 54 дівчинки третього та четвертого років навчання у маленькій кімнаті у дуже спекотну погоду [3]. Загалом дисципліна була суворою. Проте принципи та критерії навчання були різними у різних школах. Багато залежало від особистості вчительки, яка могла як мотивувати учениць до подальшого здобуття знань, так і перетворити їхнє перебування у школі на пекло. Більшість чиновників вважали, що початкові школи повинні навчати дівчат з робітничого класу бути хорошими служницями, а пізніше дружинами та матерями. У текстах підручників та віршах для вивчення підкреслювалася важливість таких моральних якостей, як чесність, порядність, охайність та сумлінна праця, а також робився непрямий натяк на те, що «потрібно знати своє місце». У розкладі було багато предметів, пов'язаних з веденням домашнього господарства, зокрема велика увага приділялася шиттю, в'язанню та кулінарії. Така велика увага веденню домашнього господарства приділялася ще й через стурбованість станом здоров'я юнаків. Під час англо-бурської війни (1899-1902) значна кількість молодих чоловіків виявилися непридатними до проходження військової служби за станом здоров'я. Це викликало занепокоєння на державному рівні. Для покращення здоров'я молоді необхідно було поліпшити умови проживання та харчування. У доповіді Міжвідомчої комісії 1904 року говорилося про те, що у дівчаток недостатньо сформовані навички ведення домашнього господарства, через те що особлива увага приділялася читанню, письму та арифметиці. Після цієї доповіді директорам та вчителям радили виправляти цю помилку заради

покращення здоров'я нації.

У 1905 році вийшла постанова Ради з питань освіти, в якій говорилося, що ведення домашнього господарства є обов'язковим предметом для дівчат. У 1907 році відповідна постанова дозволяла дівчатам після базового курсу арифметики замість математики вивчати практичні дисципліни, такі як кулінарія, шиття та прання. Щодо практичної користі цих предметів також існували певні сумніви, наприклад, у підручниках з кулінарії для приготування багатьох страв потрібні були продукти та різні прилади, які зовсім не відповідали доходам представників робітничого класу. У щорічному звіті Ради за 1906-1907 рік зазначалося, що потрібно звернути більше уваги та вдосконалити викладання ведення домашнього господарства, щоб цей предмет мав більшу навчальну та практичну цінність [6].

Вимоги щодо шиття були досить суворими, дівчата показували свої вироби (комірці, фартухи, наволочки, дитячий одяг тощо) інспектору. У містах школи навіть брали замовлення на пошиття речей від місцевих магазинів, а у 1912 році Рада з питань освіти визнала продаж виробів, виготовлених школярками, «допустимим у певних рамках» [6]. Невід'ємним елементом навчання було здобуття практичних навичок приготування їжі та прання у спеціальних центрах. Регулярність навчання у цих центрах варіювалася від однієї половини дня на тиждень до трьох разів на тиждень, а дівчатам, які закінчували школу, дозволялось відвідувати центри ще частіше. Так у 1911 році лише у Кардіффі було 9 кулінарних та 3 пральних центри. У 1930-х дівчата 10-12 років з державних початкових шкіл у Лондоні займалися кулінарією двічі на тиждень протягом двох років.

Через високу дитячу смертність у розклад початкової школи було введено курс догляду за дітьми. У журналі «School World» за грудень 1909 року описується досвід догляду за дітьми у початковій школі на Альберт Роуд (Albert Road Elementary School) у місті Пенарт в Уельсі [3]. Крім того, що дівчата старших класів цієї школи присвячували 500 годин на рік предметам, пов'язаним з веденням домашнього господарства, їм також доручали догляд за справжніми дітьми. Кожного тижня ось така «маленька господиня» писала звіт про свій досвід догляду за дитиною, яку їй доручили. Як підсумок в статті зазначалося, що таким чином дівчата дізнаються, що немає цікавішої роботи, ніж догляд за дітьми. Більшість дівчат

закінчували своє навчання на рівні початкової школи, де їм прищеплювали почуття обов'язку бути хорошими дружинами та матерями.

Серед батьків та громадських діячів були як прибічники, так і противники того, що велика увага приділялася формуванню навичок ведення домашнього господарства. Ізабель Клегхорн, президент Національної спілки вчителів, пропагувала вивчення циклу цих предметів, звертаючи увагу на те, що з 4 млн працюючих жінок, 3,5 млн працюють на фабриках, у майстернях, служницями, кравчинями, модистками і швачками чи виконують подібну роботу.

У березні 1914 року на конференції Національної федерації жінок-вчителів було висловлено протилежну думку: занадто велику частину і так обмеженого часу навчання у школі дівчата приділяють шиттю, пранню і кулінарії, що значно зменшує їхні перспективи та скорочує можливості. Було наголошено на тому, що обов'язок вчителя не полягає у тому, щоб готувати дешевих та сумнінних хатніх робітниць заради комфорту середнього класу. І що члени Національної федерації жінок-вчителів повинні чинити опір цій ідеології [11]. Ця організація виникла у 1906 році і була голосом фемінізму у Національній спілці вчителів. У 1920 році Національна федерація жінок-вчителів стала самостійною організацією, її члени не лише представляли інтереси вчительок, а й надавали великого значення змісту освіти дівчат.

Необхідно зазначити, що можливість здобути хоча б початкову освіту суттєво відрізняла Велику Британію перед Першою світовою війною від Великої Британії часів правління короля Георга III (1738-1820), коли лише половина жінок робітничого класу вміли читати.

У особливо обдарованих дівчат з'явилася можливість продовжити навчання у державних граматичних школах. Вчителі державних шкіл, більшість з яких теж походили з бідних сімей, заохочували дівчат вивчати ширше коло навчальних дисциплін, не обмежуватися здобуттям практичних навичок. Лише для тих, хто навчався у школі до 16 років, відкривалися нові перспективи: влаштуватися секретарем, працівницею канцелярії чи вчителькою початкової школи. Звичайно таке тривале навчання могли собі дозволити не всі сім'ї, тому багатьом дівчатам довелося відмовитися від прагнення продовжити освіту. Але ті, кому це вдалося, змогли змінити свій соціальний статус, що було неможливим для жінок з попередніх

поколінь.

Позитивні зміни, що стосувалися середньої освіти, спочатку відбулися в Уельсі і лише через 13 років в Англії. Закон Про середню освіту в Уельсі 1889 року, одне з найбільших досягнень уельських лібералів, був результатом довготривалої боротьби впливових чоловіків та жінок Уельсу. Доктор Френсіс Хогган, Діліс Девіс, Елізабет Хагхес та Маргарет Хей Вільямс відстоювали право дівчат на середню і вищу освіту і значною мірою завдяки їхнім зусиллям закон 1889 року запроваджував принцип рівних можливостей для обох статей в Уельсі.

Отримати середню освіту було складно. У 1900 році лише одна дитина з 70 мала змогу навчатися у середній школі у Великій Британії [12].

На початку ХХ століття британська влада почала приділяти більше уваги розвитку середньої освіти. Закон Бальфура 1902 року заклав основу національної системи середньої освіти. Відповідно до цього закону держава надавала допомогу двом типам середніх шкіл. Місцеві управління освіти надавали гранти для середніх граматичних шкіл та забезпечували муніципальні школи. У період з 1902 по 1914 було засновано муніципальні (державні) середні школи у всіх індустріальних містах. Це мало велике значення для освіти дівчат, адже багато шкіл були засновані саме для них. У 1902 році було 292 муніципальні середні школи для хлопців і лише 99 для дівчат. Решта шкіл надавала освіту, як хлопцям, так і дівчатам (це були дві окремі школи під одним дахом). А вже перед початком Першої світової війни спостерігаємо інші цифри: 349 муніципальних шкіл для дівчат, 397 – для хлопців і 281 – для спільної освіти [9]. На відміну від початкових шкіл, навчання у всіх середніх школах було платним, що створювало ще одну перешкоду для отримання середньої освіти.

У 1907 році у дівчат з'явилося більше можливостей продовжити навчання у середніх граматичних школах, оскільки там з'явилися місця для обдарованих дівчат, за які платила держава. Але нерідко траплялося, що керівництво школи приймало рішення надати місця дітям, за яких платили батьки, а не на користь тих, хто отримував стипендію. У 1908-1909 роках 42200 дітей (31,2 % від загальної кількості) безкоштовно навчалися у середній школі, в 1914-1915 кількість безкоштовних місць незначно зросла до 65799 дітей (33,1 % від загальної кількості учнів). Методи відбору суттєво відрізнялися в різних округах.

Найпоширенішим методом був письмовий тест, який діти складали в одинадцятирічному віці. Проте у певних графствах, наприклад у Кенті, Нортамберленді та Йоркширі, учні також здавали усний екзамен, який, на думку освітян, давав можливість краще оцінити знання кандидатів. У 1919-1920 82630 дітей отримали безкоштовну середню освіту, що становило 29,3 % від загальної кількості учнів [5]. Більшість дівчат, які отримали право на безкоштовне навчання, походили з сімей середнього класу, і відповідно найменший відсоток складала дівчата з сімей некваліфікованих працівників з бідних районів.

Що стосується вступних екзаменів до вищих навчальних закладів, то до 1917 року використовувалася система, заснована представниками Оксфорду та Кембріджу ще у 1858 році для хлопців, а у 1865 році для дівчат. Вона полягала в тому, що екзамени можна було здавати у місцевих освітніх центрах, які знаходилися не дуже далеко від місць проживання вступників. Перші такі центри були відкриті у Бірмінгемі, Брайтоні, Брістолі, Ліверпулі, Лондоні та Норіджі. Викладачі університетів, спочатку з Оксфорду та Кембріджу, встановлювали правила, складали екзаменаційні завдання, проводили іспити, перевіряли завдання вступників та виставляли оцінки.

У 1917 році ці екзамени були замінені на екзамен на здобуття нового шкільного сертифіката, що давав змогу вступити до університету і відповідно обирати серед багатьох професій. Діти, що закінчили лише початкову школу, не могли здавати екзамен на здобуття сертифіката. Щоб отримати сертифікат, учень чи учениця повинні були набрати відповідні бали принаймні з 5 предметів з трьох категорій: I (англійська мова, письмо, географія і історія), II (латинська і грецька і сучасні мови) і III (математика, біологія, фізика і хімія). Предмети IV категорії (дисципліни художньо-естетичного циклу та практичні дисципліни) не впливали на сертифікат. Це виликало неабиякі суперечки, адже музиці, мистецтву та веденню домашнього господарства приділялося багато уваги у школах для дівчат. Асоціація жінок-директорів шкіл виступила за те, щоб з предметів, що відносились до IV категорії, також можна було здавати екзамен, результати яких також враховувались для отримання сертифіката. Їхню пропозицію відхиляли аж до 1929 року, коли було вирішено, що 2 предмети з IV категорії будуть еквівалентом одного предмета з будь-якої іншої категорії у

загальній сумі балів, необхідній для отримання шкільного сертифіката.

Кількість дівчат, що здобувала середню освіту зростала, хоча ще багато років вважалося, що школи для дівчат, за виключенням найвідоміших публік-скулз (public schools), мали нижчий статус, ніж школи для хлопчиків. І хоча були пропозиції затвердити єдину навчальну програму для хлопчиків та дівчат, вони не здобули підтримки. У середній школі, так само як і в початковій зберігалася традиція, що склалася у Вікторіанську епоху. Школа повинна була сформувати навички ведення домашнього господарства. Рада з питань освіти виступала за те, щоб у школах для дівчат було введено випускний екзамен з цього предмета. Серед директорів шкіл було багато як противників, так і прибічників цієї ідеї. У 1911 році директорка школи Челтнем (Cheltenham) Л. М. Фейзфулл писала, що середня школа повинна готувати дівчат до їхньої майбутньої ролі «берегинь домашнього вогнища» [8]. В той самий час Сара Бурсталь з Манчестерської вищої школи для дівчат (Manchester High School for Girls) висловлювала думку, що вивчення математики для дівчат треба звести до мінімуму, оскільки математика не лежить в основі їхньої подальшої діяльності, на відміну від хлопців [4]. На погляди директорів та вчителів шкіл великий вплив мала думка, що у школі дівчата здобудуть необхідні знання та навички, щоб раціонально вести домашнє господарство та забезпечити належний догляд за дітьми, таким чином роблячи свій внесок у подальший прогрес нації.

Перші публік-скулз для дівчат Челтнем і школа святого Леонарда були засновані, як школи з денним навчанням, що надавали послуги проживання для дівчат, яким далеко було добиратися до школи. З часом вони перетворилися на першокласні школи-пасіони, на зразок шкіл для хлопців. Школа святого Леонарда була заснована під цим девізом: «Дівчина повинна отримати таку ж хорошу освіту, як і її брат, якщо не кращу».

На початку XX століття публік-скулз для дівчат набувають все більшої популярності. Вірцевою була школа Родін (Roedean) у Брайтоні. За основу була взята концепція навчання та традиції публік-скулз для хлопців, де заохочувались конкуренція, лідерство, участь у спортивних іграх. Цим школам була притаманна ієрархічна структура та непорушні правила. Навчальна програма тієї чи іншої школи залежала від поглядів директора, що очолював школу. Школа Челтнем, яку заснувала

і очолювала до кінця життя Доротея Біл (1831-1906), забезпечувала високий рівень навчання для дівчат, що однак не означало вивчення тих самих предметів, що і хлопці. В розкладі можна було побачити такі предмети, як уроки постави та гімнастики. У Північній колегіальній школі Лондона (North London Collegiate School), школі для дівчат, заснованій Френсіс Бас, навчальна програма була подібною до програм публік-скулз для хлопців. Але один із принципів цієї школи полягав в тому, щоб довести, що освічені дівчата можуть бути жіночними, завдяки одягу, поставі та поведінці [7].

У великих школах-пансіонах за порядком слідкували не тільки вчителі та адміністрація, а також учениці старших класів, так звані префекти. Часто замість розвитку відповідальності та лідерських якостей учениць у школах мала місце тиранія. На думку адміністрації шкіл-пансіонів, суворий режим та непохитні правила були необхідними для формування характеру. Вважалося, що закінчивши публік-скул, дівчина здобувала навички самодисципліни, лідерські та моральні якості, необхідні, щоб піклуватися про інших.

Отже, наприкінці XIX – на початку XX століття у Великій Британії розпочався процес подолання гендерної нерівності, зокрема у сфері освіти. Відбулося чимало позитивних змін: введення обов'язкового навчання у школі, збільшення тривалості шкільного навчання, розвиток національної системи середньої освіти, збільшення кількості муніципальних шкіл для дівчат. Проте на шляху до здобуття освіти вони стикалися з багатьма перешкодами та труднощами. Часто дівчата, особливо з нижчих верств населення, зупинялися на рівні початкової освіти, оскільки не мали можливості навчатися у середній школі через брак коштів та бажання батьків надати освіту насамперед синам, а не донькам. Школа готувала дівчат до їхньої майбутньої ролі дружин та матерів. У XIX столітті суспільство не хотіло бачити жінку «занадто освіченою», відданою своїй професії, вважалося, що така жінка буде поганою господинею, навіть лікарі у той час попереджали жінок, що підвищена розумова активність матиме шкідливий вплив як на здоров'я самої жінки, так і на здоров'я майбутніх дітей. У другій половині XIX століття жінки розпочинають активну боротьбу за виборче право та право здобути повноцінну освіту на рівні з чоловіками.

Освіта завжди була передумовою культури та одним із чинників суспільного життя в цілому. В наш час у більшості країн світу освіту можуть

здобувати люди різних рас, національностей та статей. Це стало можливим завдяки зусиллям багатьох освітніх діячів та політиків, які проводили реформи, покликані забезпечити рівні можливості у здобутті освіти. У XIX – на початку XX століття навіть у такій розвиненій країні, як Велика Британія, існувало упереджене ставлення до освіти жінок. Знадобився час та докорінні зміни в суспільстві, для того щоб жінки почали відчувати себе його повноцінними членами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ван Менш П. Коммуникация: язык экспозиции // Вопросы музеологии – №1 (9) – 2014 – С.254 – 272.
2. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок. Прийнята Організацією Об'єднаних Націй 18.12.79. Ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24.12.80// Бібліотечка голови профспілкового комітету. – 2005. – № 5-6.
3. Конституція України: Закон України № 254к/96ВР від 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%>
4. Beddoe D. Out of the Shadows. A History of Women in Twentieth-Century Wales / Deirdre Beddoe. – Cardiff: University of Wales Press, 2000. – 201 с.
5. Dyhouse C. Girls Growing Up in Late Victorian and Edwardian England / Carol Dyhouse. – New York: Routledge, 2014. – 228 с
6. Hendrick H. Children, Childhood and English Society, 1880-1990 / Harry Hendrick. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 114 с.
7. Hunt F. Lessons for life: the schooling of girls and women, 1850-1950 / Felicity Hunt. – Oxford: Basil Blackwell, 1987. – 224 с.
8. Skelton C. Feminism and 'The Schooling Scandal' / C. Skelton, B. Francis. – New York: Taylor & Francis, 2008. – 186 с.
9. Spender D. Education Papers. Women's Quest for Equality in Britain, 1850-1912 / Dale Spender. – London: Routledge, 2001. – 371 с.
10. Wrigley C. A Companion to Early Twentieth-Century Britain / Chris Wrigley. – Chichester: Blackwell Publishing, 2009. – 608 с.
11. Zweiniger-Bargielowska I. Women in Twentieth-Century Britain: Social, Cultural and Political Change / Ina Zweiniger-Bargielowska. – New York: Routledge, 2014. – 392 с.

12. Educate or domesticate?: early twentieth century pressures on older girls in elementary school. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09612029400200052>
13. Western patterns of education. The United Kingdom. Early 19th to early 20th century. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
<https://www.britannica.com/topic/education/Social-reconstructionist-education#ref303261>
6. Hendrick H. Children, Childhood and English Society, 1880-1990 / Harry Hendrick. - Cambridge: Cambridge University Press, 1997. - 114 s.
7. Hunt F. Lessons for life: the schooling of girls and women, 1850-1950 / Felicity Hunt. - Oxford: Basil Blackwell, 1987. - 224 s.
8. Skelton C. Feminism and 'The Schooling Scandal' / C. Skelton, B. Francis. - New York: Taylor & Francis, 2008. - 186 s.
9. Spender D. Education Papers. Women's Quest for Equality in Britain, 1850-1912 / Dale Spender. - London: Routledge, 2001. - 371 s.
10. Wrigley C. A Companion to Early Twentieth-Century Britain / Chris Wrigley. - Chichester: Blackwell Publishing, 2009. - 608 s.
11. Zweiniger-Bargielowska I. Women in Twentieth-Century Britain: Social, Cultural and Political Change / Ina Zweiniger-Bargielowska. - New York: Routledge, 2014. - 392 s.
12. Educate or domesticate?: early twentieth century pressures on older girls in elementary school. // [Elektronnyy resurs]. - Rezhym dostupu:
<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09612029400200052>
13. Western patterns of education. The United Kingdom. Early 19th to early 20th century. // [Elektronnyy resurs]. - Rezhym dostupu:
<https://www.britannica.com/topic/education/Social-reconstructionist-education#ref303261>

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Van Mensh P. Kommuunikatsiia: yazyk ekspozitsii // *Voprosy muzeolohii* - #1 (9) - 2014 - S.254 - 272.
2. Konventsiya pro likvidatsiyu usikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok. Prynyata Orhanizatsiyeyu Ob'yednanykh Natsiy 18.12.79. Ratyfikovana Ukazom Prezydiyi Verkhovnoyi Rady URSR vid 24.12.80// Bibliotekha holovy profspilkovoho komitetu. - 2005. - # 5-6.
3. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy # 254k/96VR vid 28 chervnya 1996 r. // [Elektronnyy resurs]. - Rezhym dostupu:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%>
4. Beddoe D. Out of the Shadows. A History of Women in Twentieth-Century Wales / Deirdre Beddoe. - Cardiff: University of Wales Press, 2000. - 201 s.
5. Dyhouse C. Girls Growing Up in Late Victorian and Edwardian England / Carol Dyhouse. - New York: Routledge, 2014. - 228 s